

30 години
специалност
Философия
във ВТУ

ТЕОРЕТИЧНАТА ИНВЕРСИЯ НА АСЕН ИГНАТОВ – ОСНОВАНИЯ И СЛЕДСТВИЯ

Георги Белогашев*

ASEN IGNATOV'S THEORETICAL INVERSION GROUNDS AND CONSEQUENCES

DOI: 10.54664/UVOY8277

Georgi Belogashev

Abstract: The article's task is to generally clarify the grounds for the theoretical reversal in Asen Ignatov's concepts by diachronically pointing out the main theoretical changes in them. At the same time, synchronic analysis is related to indicating general attitudes, ideological and political frameworks, and actions during the fixed time period. This would allow us to go beyond the personal reasons for such a transition, and to build a more complete picture of this inversion respectively, both in theoretical and socio-political terms. The article seeks to reveal what the consequences are of perceiving the dogmatic limitation of Marxism in socialist countries, as well as Ignatov's position on this. In this way, the synergistic action of the various factors studied would expand the possibility of a truer understanding of the events in Ignatov's creative life after his emigration in 1972.

Keywords: Ignatov; dogmatism; revisionism; philosophical anthropology; praxis; ideological reversal.

Когато се говори относно дебатираната тематика в сферата на българската обществено-хуманитарна мисъл, и в частност - във философията в България след Освобождението, неминуемо

---

* **Георги Белогашев** – доцент, доктор, катедра „Философски науки“, Философски факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: g.belogashev@uni-vt.bg.

се открояват две фактически констатации – до 1945 година темите се задават от мислителите от Основнонаучната философска школа, а след тази година от апологетите на марксистката философия. Независимо, че марксизмът външно изглежда като монолитна теоретична система, особено в страните от т. нар. Съветски блок, в него има множество концептуални различия. Тези отлики са породени от голям на брой фактори, от които най-силно се открояват самото учение на Маркс и условията, в които съществуват страните от Централна, Юго-източна и Източна Европа, влизащи в сферата на влияние на бившия СССР.

От съвкупната марксистка литература е известно, че особеният вариант на марксовото учение – марксизмът-ленинизмът, доминиращ в посочения географски ареал, концептуално, значително се различава от т. нар. западен марксизъм. Но, не това е изцяло определящо за насоката, в която философите от тези страни правят проучванията в теоретико-социалната област, и предлагат парадигми в проблемните научни и обществени полета. По-скоро вътрешно теоретичните неясноти, а може да се каже и недостатъци, на марксизма-ленинизма провокират и стават причина за появата на нова изследователска линия в неговите рамки, която се опитва да разяснява същината на практическите проблеми в призмата на философската антропология.

Времето между 60те и 70те години на ХХ век е изключително наситено със събития и търсения именно в сферата на хуманитарната и антропологическата насоки. Кулминацията на тогавашната тенденция в социо-политически план са събитията, свързани със студентските бунтове от май 1968 година, инвазията на войските на Варшавския договор от август 1968 година и други. Но в идеен аспект те са предшествани от цялостна преориентация на голям брой марксистки философи и учени, и от двете страни на т. нар. Желязна завеса – Франкфуртската школа, Корчуланската школа в СФРЮ и други отделни мислители, които изразяват силна ангажираност към темите за човека и хуманизма като цяло.

Философ с подобна вътрешна пристрастност е Асен Игнатов, за когото освен общо известните данни в публичното пространство, и до днес в България липсват широко аспекти проучвания на цялостното му творчество. Един от не многото изследователи на Игнатов заявява, че той е българският философ, който радикално извърши прехода от възхвала на социализма към антикомунизъм (Цацов 2021: 213). Това фактическо положение дава доводи да се осъществи опит за анализ, установяване и фиксиране на базисни положения в неговите теоретични разработки, както и за посочване на причините за инверсията във философските му позиции в контекста на времето на неговото реализиране.

По тази причина настоящата статия си поставя за задача най-общо да разясни основанията за този специфичен поврат чрез диахронно посочване на основни теоретични изменения в неговите схващания. Същевременно синхронния анализ е свързан с указване общите нагласи, идейно-политическите рамки и действия през фиксирания времеви период. Това би позволило да се установят извън личностните причини за подобен преход, което позволява изграждане на по-пълна картина на този обрат, както в теоретична, така и в социално политическа насоки. По този начин изследвано синергийното действие на различните фактори, би разширило възможността за по-вярно разбиране на събитията в творческия живот на Игнатов след неговата емиграция през 1972 година.

Времето когато твори Игнатов носи в себе си специфична насоченост на структуриране на социалния живот, зададена още в годините веднага след Втората световна война, известни с понятието „Студена война“. Всестранното противопоставяне между водещите световни лидери САЩ и СССР, следвани от техните съюзници, не подминава и сферата на науката, и особено във философията – в частност в социалната философия и философията на историята. Всеки от алиансите идейно пропагандира своите виждания за същността на човека, неговите нравствено-културни достижения, тяхното влияние при приложението им в органи-

зирането на човешкия свят. Следователно това са жалоните, които задават параметрите на всички нива на съответната социална организация, а от там и на самото историческо развитие.

Дневният ред на социалния живот, зададен по този начин, неминуемо изгражда самобитни евристични питання и търсения в областта на онтологията, теория на познанието, социалната философия със силен акцент върху идеологизираните форми на държавното управление, особено в крайно изолираните от марксистко-ленинската доктрина социалистически страни. Следствието от това почти херметично затваряне и последвалата го изолация е формиране на определения за принадлежност на научните изследвания, и изобщо на науката, като социалистическа и буржоазно-капиталистическа, като съответно това се пренася и по отношение на философията. В социалистическите страни много често се случва научните постижения да са едностранчиво предопределяни заради директиви, които идват от висшето партийно ръководство. Тяхната цел не винаги е свързана с чисто научни и/или философски задачи, а много често философията и науката се ползват идеологическо-пропагандистки, като стремежът е едновременно да се легитимира партийната доктрина, и да се посочи основанието за класовата принадлежност, водеща диалектически до неминуем класов сблъсък.

Изследователите, които се занимават с проучвания следвоенен период в държавите ориентирани към социалистическо развитие, както неговите съвременници, така и по-късните учени, установяват и посочват тематичната семплост на търсения през посочения времево фиксиран етап на философско-научното развитие (Аврамов 1999: 6); (Игнатов 1968: 72); (Ирибаджакков 1962: 28); (Неделчева, Цацов 2021: 28); (Проданов 2008: 48); (Стефанов 2020: 13); (Цацов, Неделчева 2020: 85); (Цацов 2013: 23); (Цацов 2021: 211) и други. Това на практика изгражда нов маниер при разработване на научните и философските изследвания, а чрез въвеждането на техните резултати в социалната сфера и нов тип битийност в ежедневието. Но независимо, от външно

изглеждащата монопарадигмално философия на марксизма като доминираща философска парадигма през по-голямата част от този период, в нея има реална полипарадигмалност (Проданов 2008: 52), която отвежда до съществени различия в смисловата интерпретация както на базовите понятия в марксистката теория, така и на резултатите от конкретните проучвания. Неминуемо това състояние води до създаване на реални идейни кръгове, които отстояват позициите си, влизаци дори в остри противопоставяния с официалната линия на марксистката философия. При силно идеологизираната среда споменатото противопоставяне създава ситуации на нетърпимост (Аврамов 1999: 7) между дебатиралците, а в крайна сметка и до диаметрални „отклонения в парадигмата“ (Проданов 2008: 52), чиито автори в последствие са наречени „ревизионисти“ (Неделчева, Цацов 2021: 63); (Стефанов 2020: 16); (Цацов 2013: 48); (Цацов, Неделчева 2020: 86), сред работещите в рамките на марксизма. Дебатиралците български философи по това време (60-те години на ХХ в. – *м. бел.*) охотно употребяват тези названия, за да определят едно или друго становище на своя опонент (Цацов 2021: 10), отбелязва Димитър Цацов.

В страните от социалистическия лагер водеща ревизионистична позиция принадлежи на мислителите от Корчуланската школа и югославското философско списание „Праксис“, където не веднъж се поставят въпроси свързани с отношението на теорията и практиката, отразяването на практиката в теорията, изоставането на теорията от практиката, предимството на едното пред другото (Vranicki 1965: 41). Името на научното списание не е случайно. Коректна е констатацията, че новата неордоксална тенденция в марксизма, акцентира върху философия на практиката, и набира популярност през 60те и 70те години на ХХ век (Цацов 2013: 26), създавайки споменатия теоретичен паралакс. Например, Михайло Маркович един от вдъхновителите на школата „Праксис“ и активен участник в нейната дейност пише, че още Маркс изхожда от дейностното отношение между субект

и обект, и то при конкретни историческо-материални условия (Маркович 1990: 178), и я възприема като човешка сетивна дейност (Маркович 1990: 178). Следователно мислителите от школата „Праксис“ утвърждават познанието като творчески процес (Цацов 2013: 26; 2021: 213) на създаващото същество, градящо себе си и своя свят (Petrović 1967: 188). Приведеното еднозначно указва стремеж към връщане към практиката, към нейния реален и материален начин на проявление (Лукач 1990: 11). Само антидогматичната, т.е. социалистическата или творческата практика, което е едно и също, просто практиката или *praxis* в марксисткия смисъл на думата е насочена към бъдещето от динамична интерпретация на реалния съвременен живот (Grlić 1965: 57-58). Светозар Стоянович заявява, че единството на теория и практика представляват учредителен принцип на всяка истинска марксистка революция (Стоянович 2013: 259), т.е. на реалното изменение на света. Единствено така може да се познава вярно, което позволява откъсване от смисловата ограниченост и едностранчивост на свевластващия в социалистическите страни марксизъм-ленинизъм-сталинизъм, който посочените философи възприемат като догматизъм.

В България през 60-те години на XX в. А. Игнатов е може би единственият български философ, който максимално се доближава до водещия интелектуален тренд, който се излъчва от югославските философи около сп. „Праксис“ (Цацов 2021: 213). Началото на своята съществена теоретична инверсия Игнатов разкрива с излизане на сборника „Тъга и порив на епохата“ (1968), който е съставен редица негови есеистични статии. Не зависимо, че са написани в традиционен маниер за марксизма, в тях се забелязват редица неортодоксални възгледи. Един от основните акценти се поставя по отношение на догматичните съзнание и умозрение, овладели като цяло научния живот и интелектуалната менталност в социалистическите страни. С това Игнатов набляга на въпрос, който се обсъжда на страниците на списание „Праксис“.

Например Гайо Петрович коментира аргументите за затвърждаването на подобна ситуация. Той привежда Сталиновата концепция, според която марксистката философия е диалектическият материализъм, а последният е „светогледът на марксистко-ленинската партия“ (кавичките са на Г.П. – *м. бел.*), в смисъл че марксистката философия е инструмент на компартията в практическата ѝ революционна борба, и че нейната стойност се измерва със степента, в която тя изпълнява тази функция. Следователно партията, в лицето на своите лидери, има правото и задължението да подобрява инструмента и да оценява неговата стойност, а чрез ръководните си органи поставя задачи пред философията и преценява дали те се изпълняват успешно (Petrović 1967: 61). Проблемът Петрович вижда във факта, че привържениците на възгледа, че философията трябва да бъде подчинена на политиката, рядко се обръщат към Маркс и Енгелс, защото е твърде очевидно, че те не могат да намерят подкрепа за своя възглед там. Вместо това те цитират Ленин като защитник на принципа на партийния характер на философията (Petrović 1967: 61). Това де факто е марксизъм-ленинизъм-сталинизъм.

Игнатов размишлявайки явно достига до идентични констатации, понеже проблемът за догматизма се обсъжда в почти всички публикации от сборника. При неговата критика българският философ се позовава на едни от най-големите авторитети в Източния блок – Ленин е определен като най-безкомпромисният враг на догматизма (Игнатов 1968: 38), на водача на българските комунисти – Георги Димитров, посочен за човек изпитващ към догматичното фразьорство (Игнатов 1968: 48). Игнатов счита догматизма за интелектуална ограниченост, разпространяваща марксистката истина във вече готов вид под формата на сбор от формули, лишаваш от възможността Маркс, Енгелс, Ленин (Игнатов 1968: 121-122) да се четат или разбират извън дефиницията, с което се убива смисъла и творческата активност.

По този се реализира възможност за бюрократична цензура на всеки извън „единствено правилния“ (кавичките са на А.И. –

м. бел.) възглед и приетия шаблон (Игнатов 1968: 123-124). Трябва да се отбележи, че тук не става дума за изказване в духа на Сирил Л. Р. Джеймс, Рая Дунаевская, Грейс Лий (Джеймс, Дунаевская, Лий 2013: 82), Корнелиус Касториадис (Касториадис 2013: 121), критикуващи съветския марксизъм и неговата бюрократична система от троцкистки позиции. Игнатов осъжда догматизма, понеже последният се плаши от таланта, от творческата инициатива, нарушаваща пълната унификация в догматическото лоно (Игнатов 1968: 125), но никъде не говори за самата партийно-бюрократична организация. Акцентът е по-скоро, че със своя примитивизъм и просташки език лишава от способността за анализ (Игнатов 1968: 125). Резултатът е, че догматикът не възприема *изключително* (курсив на А. И. – м. бел.) сложната теория, наречена марксизъм, а единственото до което достига е абсурдът, и поражда нерешими антиномични алогизми, с което реално става враждебен на социализма, както и откритият антикомунист (Игнатов 1968: 129-130). Това фактическо положение ще доведе до мумиеподобна неподвижност (Игнатов 1999: 15) на комунистическата система. Всяко питане, което проявява интерес към смисъла на нещата е в забележим дисонанс към сержантските императиви на догматизма, и спомага за неговото разлагане (Игнатов 1968: 132), убеден е той.

Приведеното еднозначно указва идейната принадлежност на Игнатов към позицията на марксистките мислители като споменатите създатели на школа и списание „Праксис“. Още повече фокусирането на българския философ върху творческото разбиране на марксистката концепция, и дейностния подход при изграждане на всички елементи от социалния живот на хората, създава у него нагласата за по-късното разработване на въпросите, свързани със социалната философия и философията на историята от антропологичен ракурс.

Поставяйки своя анализ и получените от него изводи по този начин, Игнатов неминуемо осъжда антропологически проблеми, на които трябва да се отделя голямо внимание (Игна-

тов 1968: 69). Но ситуацията в заобикалящата социалистическа действителност е съвсем различна. Антропологията е изключена от хуманитарната проблематика по време на господството на сталинския догматизъм (Игнатов 1968: 65), който определя като вулгарен псевдомарксизъм, изхвърлящ извън науката екзистенциалните проблеми (Игнатов 1968: 66). Аналогична позиция отново се намира в тезите на мислителите от списание „Праксис“. В Сталинската концепция няма място за човека, т.е. за етически и естетически проблеми, понеже те се появяват само в рамките на историческия материализъм, като част от теорията за първенството на социалното битие по отношение на общественото съзнание (Petrović 1967: 64). Югославският марксист заключава, че разглеждането им само през призмата на тяхната социална (или дори икономическа) детерминация и „реципрочното влияние“ върху „основата“ не успява да достигне до тяхната същностна специфика (Petrović 1967: 64). Затова Игнатов е убеден, че родната марксистка философия трябва да се обърне към изследване на питання за смисъла на живота, за смъртта, за контактите и самотата (Игнатов 1968: 67). Само така би могло да се намерят позитивни решения на множество проблемни ситуации в тогавашна България, и да се осъществи изконната цел на комунистическата идея – изменението на базисните условия за живот на хората.

За Игнатов неизменно свързано с изложеното е тезата, че познанието на конкретното цяло е задача на обществените науки (Игнатов 1968: 80). Според него познанието, макар и с особено влияние на антропологичния елемент, не е антропоцентрирано. Българският философ стои на позицията, че това се обуславя от факта, че човек е съставка както на социалната общност, така и на действителността изобщо (Игнатов 1968: 110). Само така може непротиворечиво да се познава душевната култура на едно общество, което е вътрешния творец на самото него, по волята на хората, които изграждат тази социална действителност. Тази теоретична нагласа е имплицитната идея на Игнатов, която стои във фундамента на защитената дисертация с приложно-логичен

характер (Игнатов 2020: 21) и еднозначно име „Структура на историческото познание“ (1971), както и на по-късния труд „Антропологическа философия на историята“ (1993), които са преиздадени през годините.

Посоченото без съмнение указва идейните основания за разглеждания в статията теоретичен, а след това и житейски обрати при Игнатов. Констатира се неговата убеденост в отрицателния ефект от възприемането на догматичната ограниченост на марксизма в социалистическите страни, на която той крайно се противопоставя. Решението Игнатов вижда не в доктринерското говорене, а в един специфичен подход към заобикалящото човека. По същество това е идея идентична със схващанията на учените от списание „Праксис“, апелиращи за завръщане към изначалните идеи на Маркс и Енгелс. Единствено чрез праксиса – действителното творческо познание, е осъществима изначалната идея за коренното изменение на света. Всичко друго за Игнатов е примирение със света, но това не е марксизъм, и следователно той го отхвърля. Друг въпрос е дали възврата към т. нар. автентичен Маркс има советите основания, поради факта, че когато първопроходникът пише теоретични работи, голям брой социални и технически събития от времето след 1883 година, все още не са се осъществили. Отговор на това питане, може би ще се даде в едно следващо изследване.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Аврамов, Д. 1999. „Смисъл и посока на историята“. В: Игнатов, А. Антропологическа философия на историята. За една философия на историята в постмодерната епоха. София: Факел, 5-11, ISBN 954-411-047-X// Avramov, D. 1999. „Smisal i posoka na istoriyata“. V: Ignatov, A. Antropologicheska filosofiya na istoriyata. Za edna filosofiya na istoriyata v postmodernata epoha. Sofiya: Fakel, 5-11, ISBN 954-411-047-X

Джеймс, С.; Дунаевская, Р.; Лий, Г. 2013. „Класовата борба“. В: Автономизъм и марксизъм: от Парижката комуна до Световния со-

циален форум. съст. Н. Кърков и С. Панайотов. София: Anarres. 80-95. ISBN 978-954-92985-7-4//Dzheymys, S.; Dunaevskaya, R.; Liy, G. 2013. „Klasovata borba“. V: Avtonomizam i marksizam: ot Parizhkata komuna do Svetovniya sotsialen forum. sast. N. Karkov i S. Panayotov. Sofiya: Anarres. 80-95. ISBN 978-954-92985-7-4

Игнатов, А. 1968: Игнатов, А. *Тъга и порив на епохата*. София.// Ignatov, A. 1968: Ignatov, A. *Taga i poriv na epochata*. Sofiya.

Игнатов, А. 1999: Игнатов, А. *Антропологическа философия на историята. За една философия на историята в постмодерната епоха*. София, ISBN 954-411-047-X// Ignatov, A. 1999: Ignatov, A. *Antropologicheska filozofiya na istoriyata. Za edna filozofiya na istoriyata v postmodernata epoha*. Sofiya, ISBN 954-411-047-X

Игнатов, А. 2020: Игнатов, А. *Структура на историческото познание*. София. ISBN: 978-619-01-0653-1// Ignatov, A. 2020: Ignatov, A. *Struktura na istoricheskoto poznanie*. Sofiya. ISBN: 978-619-01-0653-1

Ирибаджаков, Н. „Догматизъм и творчески марксизъм“. *Ново време*. 1: 15-30, 1962.// Iribadzhakov, N. „Dogmatizam i tvorcheski marksizam“. *Novo vreme*. 1: 15-30, 1962.

Касториадис, К. 2013. „Ролята на Болшевишката революция за раждането на бюрокрацията“. В: Автономизъм и марксизъм: от Парижката комуна до Световния социален форум. съст. Н. Кърков и С. Панайотов. София: Anarres. 106-121. ISBN 978-954-92985-7-4//Kastoriadis, K. 2013. „Rolyata na Bolshevishkata revolyutsiya za razhdaneto na byurokratsiyata“. V: Avtonomizam i marksizam: ot Parizhkata komuna do Svetovniya sotsialen forum. sast. N. Karkov i S. Panayotov. Sofiya: Anarres. 106-121. ISBN 978-954-92985-7-4

Лукач, Д. 1990. „Трудът като модел на обществена практика“. В: Практиката. съст. Л. Сивилов. София: УИ Климент Охридски. 5-48.//Lukach, D. 1990. „Trudat kato model na obshtestvena praktika“. V: Praktikata. sast. L. Sivilov. Sofiya: UI Kliment Ohridski. 5-48.

Маркович, М. 1990. „Практиката – основна категория в теория на познанието. Трудът като модел на обществена практика“. В: Практиката. съст. Л. Сивилов. София: УИ Климент Охридски. 173-193.// Markovich, M. 1990. „Praktikata – osnovna kategoriya v teoriya na poznanieto. Trudat kato model na obshtestvena praktika“. V: Praktikata. sast. L. Sivilov. Sofiya: UI Kliment Ohridski. 173-193.

Неделчева, Т.; Цацов, Д. 2021: Неделчева, Т.; Цацов, Д. *Екзистенциална история на социологията в България (от 50-те до края на 60-те години на XX в.)*. София. ISBN 978-619-239-503-2// Nedelcheva, T.; Tsatsov, D. 2021: *Nedelcheva, T.; Tsatsov, D. Ekzistentsialna istoriya na sotsiologiyata v Balgariya (ot 50-te do kraya na 60-te godini na XX v.)*. Sofiya. ISBN 978-619-239-503-2

Проданов, В. 2008. „Как да мислим историята на института за философски изследвания?“. В: Шест десетилетия академична философия. съст. В. Проданов, Л. Владимиров. София: ИК ИФИ-БАН. 9-56. ISBN 978-954-92145-2-9// Prodanov, V. 2008. „Kak da mislim istoriyata na instituta za filosofski izsledvaniya?“. V: *Shest desetiletiya akademichna filosofiya*. sast. V. Prodanov, L. Vladimirov. Sofiya: IK IFI-BAN. 9-56. ISBN 978-954-92145-2-9

Стефанов, И. 2020. „Завръщане към Асен Игнатов“. В: Игнатов, А. Структура на историческото познание. София: Изток-Запад. 7-18. ISBN: 978-619-01-0653-1// Stefanov, I. 2020. „Zavrashthane kam Asen Ignatov“. V: *Ignatov, A. Struktura na istoricheskoto poznanie*. Sofiya: Iztok-Zapad. 7-18. ISBN: 978-619-01-0653-1

Стоянович, С. 2013. „Обществено самоуправление и социалистическа общност“. В: Автономизъм и марксизъм: от Парижката комуна до Световния социален форум. съст. Н. Кърков и С. Панайотов. София: Anarres. 258-285. ISBN 978-954-92985-7-4// Stoyanovich, S. 2013. „Obshchestveno samoupravlenie i sotsialisticheska obshtnost“. V: *Avtonomizam i marksizam: ot Parizhkata komuna do Svetovniya sotsialen forum*. sast. N. Karkov i S. Panayotov. Sofiya: Anarres. 258–285. ISBN 978-954-92985-7-4

Цацов, Д.; Неделчева, Т. 2020: Цацов, Д.; Неделчева, Т. *Към историята на Института по философия (1945 – края на 60-те г. на XX в.)*. София. ISBN 978-619-239-413-4.// Tsatsov, D.; Nedelcheva, T. 2020: *Tsatsov, D.; Nedelcheva, T. Kam istoriyata na Instituta po filosofiya (1945 – kraya na 60-te g. na XX v.)*. Sofiya. ISBN 978-619-239-413-4.

Цацов, Д. 2013: Цацов, Д. *Догматици и ревизионисти в българския марксизъм*. Велико Търново. ISBN: 978-954-400-887-1// Tsatsov, D. 2013: *Tsatsov, D. Dogmatitsi i revizionisti v balgarskiya marksizam*. Veliko Tarnovo. ISBN: 978-954-400-887-1

Цацов, Д. „Дебатът „Тончо Жечев – Искра Панова“ – край на дискусиите с привилегирована гледна точка в българската философска ис-

тория“. Библиотека „Диоген“, 29/2: 185-217. 2021.// Tsatsov, D. „Debatat “Toncho Zhechev – Iskra Panova” – kray na diskusiite s privilegiovana gledna tochka v balgarskata filosofska istoriya“. Библиотека „Диоген“, 29/2: 185-217. 2021.

Цацов, Д. 2021: Цацов, Д. Николай Ирибаджиков. *Философът-ре-визионист. Към историята на лисенковизма в България*. София. ISBN 978-619-239-528-5// Tsatsov, D. 2021: Tsatsov, D. Nikolay Iribadzhakov. *Filosofat-revizionist. Kam istoriyata na lisenkovizma v Balmariya*. Sofiya. ISBN 978-619-239-528-5

Grić, D. „Practice and dogma“. *Praxis*, 1: 49–58, 1965.

Petrović, G. 1967: Petrović, G. *Marx in the Mid-Twentieth Century: A Yugoslav Philosopher Considers Karl Marx's Writings*. New York. ASIN: B0007152WQ

Petrović, G. „Marxism versus Stalinism“. *Praxis*, 1: 55–69, 1967.

Vranicki, P. „On the problem of practice“. *Praxis*, 1: 41–48, 1965.